

УДК 37.02/09+001.8+378

DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(24\).2023.89-99](https://doi.org/10.35387/od.2(24).2023.89-99)

Козубцов Ігор Миколайович – доктор педагогічних наук, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри Бойового застосування підрозділів зв'язку Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут

Kozubtsov Ihor – Doctor of Pedagogical Sciences, Candidate of Technical Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department of Combat Use of Communication Units of the Heroes of Kruty Military Institute of Telecommunications and Informatization

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7309-4365>

E-mail: kozubtsov@gmail.com

НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЦИФРОВОГО ЕТИКЕТУ ЗДОБУВАЧІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті актуалізовано доцільність вирішення проблеми обов'язкового формування навичок використання цифрового етикету (нетикету) при підготовці майбутніх викладачів у закладах вищої освіти. Питання опанування етичних правил взаємодії між учасниками освітнього простору при дистанційній комунікації в даний час освітлено не дуже багато. З'ясовано, що ще менше робіт присвячено формуванню навичок цифрового етикету у здобувачів вищої освіти педагогічних закладів освіти. В той же час широкий резонанс кожного випадку, героєм якого стає учитель, викладач, який розмістив невідповідний (з позиції частини суспільства) пост в своїх соціальних мережах, говорить про необхідність підготовки педагогічних та науково-педагогічних працівників до формування професійного іміджу у цифровому просторі. Роль етичних стандартів в мережеві взаємодії особливо значущо проявилось в період пандемії та війни, коли кількість занять, які проводяться в дистанційній формі, різко зростала. Це стало підставою до визначення потреби до опанування студентами етичних правил взаємодії між учасниками освітнього простору при дистанційній комунікації на етапі навчання у закладах вищої освіти. На підставі обґрунтованої потреби та ґрунтуючись на ініціативних наукових розробках з формування переліку правил етикету (нетикету), визначено ключові вектори формування культури «цифрового» етикету у здобувачів педагогічних закладів вищої освіти. Розроблені правила етикету можуть бути застосовані при підготовці майбутніх вчителів (незалежно від профілю підготовки), використовуватися в практиці діючих викладачів вищої та середньої школи.

Ключові слова: викладач; заклад вищої освіти; цифровий етикет; нетикет; етика; імідж; студент; дистанційне навчання, соціальні мережі.

Kozubtsov Igor

DIRECTIONS FOR THE FORMATION OF A CULTURE OF DIGITAL ETIQUETTE AMONG STUDENTS OF PEDAGOGICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Abstract. *The article discusses the need to address the problem of mandatory development of skills in the use of digital etiquette (netiquette) in the training of future teachers in higher education institutions. The issue of mastering the ethical rules of interaction between participants in the educational space in remote communication is currently not very well covered. It has been found that even fewer works are devoted to the formation of digital etiquette skills in higher education students of pedagogical institutions. At the same time, the wide resonance of each case, the hero of which is a teacher, a teacher who posted an inappropriate (from the point of view of a part of society) post on his or her social networks, indicates the need to prepare pedagogic and scientific-pedagogical workers to form a professional image in the digital space. The role of ethical standards in networking has become especially important during the pandemic and war, when the number of classes held remotely has increased dramatically. This became the basis for determining the need for students to master the ethical rules of interaction between participants in the educational space in remote communication at the stage of study in higher education institutions. Based on the substantiated need and based on initiative scientific developments on the formation of a list of rules of etiquette (netiquette), the key vectors of formation of the culture of «digital» etiquette in applicants for pedagogical higher education institutions are identified. The developed rules of etiquette can be applied in the training of future teachers (regardless of the training profile), used in the practice of acting teachers of higher and secondary schools.*

Key words: *teacher; higher education institution; digital etiquette; netiquette; ethics; image; student; distance learning; social networks.*

Постановка проблеми, її актуальність. У кожному епоху в суспільстві формуються свої моральні закони і моральні правила. Будь-які революції, чи то політичні, наукові або технічні, сприяють тому, що деякі правила поведінки стають застарілими і не обов'язковими для виконання та актуалізують появу нових етичних норм. Не є винятком і цифрова революція, яка зумовила перенесення значної частини контактів між людьми у віртуальний простір, в зв'язку з чим виникла проблема формування моральної поведінки в означеному просторі. Покоління мілениумів народилося та зростає в умовах цифрової революції. І

дослідження показують, що їхні правила життя та уявлення про те, що добре, а що погано, відрізняються від тих, яким слідували їхні батьки з покоління «бумерів» (Morris, 2019).

Слід зазначити, що світський етикет формувався століттями, а етикет цифрового спілкування формується на наших очах. Повагу один до одного необхідно проявляти не тільки при особистому спілкуванні, а також свої правила з'явилися і при спілкуванні у віртуальному середовищі (Бригадир, Фомкін, Козубцов, 2023).

Не всі здобувачі педагогічних закладів вищої освіти (ЗВО) знають про існування таких негласних правил поведінки, оскільки їм зазвичай не викладали в школі. Водночас їх дотримання у майбутній професійній діяльності (викладача, вчителя) допоможе не втрачати людську гідність при віртуальному спілкуванні, зробити віртуальні комунікації комфортними для їх учасників. Отже, цифровий етикет формує норми поведінки у цифровому середовищі

Дослідження в певній мірі слугує реалізації розпорядження Кабінету Міністрів України (Розпорядження КМУ, 2022) та сформованих Національною академією педагогічних наук України напрямів наукових досліджень (Перелік, 2023). У зазначеному контексті Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, керуючись Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність», відповідно до покладених на нього завдань, здійснює фундаментальні та прикладні дослідження з питань освіти, у тому числі з теми «Теорія і практика підготовки майбутнього викладача закладу вищої педагогічної освіти до професійної діяльності в умовах цифровізації суспільства» (РК №0122U000432). У рамках означеного дослідження автором розроблено модель системи підготовки майбутніх викладачів ЗВО до наукової діяльності в «цифровому освітньо-науковому середовищі» (Козубцов, 2023). Водночас проблема визначення напрямів формування культури цифрового етикету у здобувачів педагогічних ЗВО у «цифровому освітньому середовищі» потребує окремих наукових досліджень (Бригадир, Фомкін, Козубцов, 2023).

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Під час обґрунтування тенденцій у освітньо-науковому просторі (Козубцов, Бескровний, Козубцова, Палагута, & Мироненко, 2022) нашу увагу привернули питання, пов'язані з відображенням у літературі ідей щодо необхідності врахування цифрового етикету у майбутньому, квінтесенції яких подана в роботі (Гаврілова, & Топольник, 2017).

З появою нових засобів комунікації та їх широким впровадженням

віддалена робота виводить е-комунікації на якісно новий рівень застосування у практиці ЗВО (Гаврілова, & Топольник, 2017; Козубцов, 2022). Виникає потреба систематизувати та визначити етичні правила поведінки у віртуальному світі, яких має додержуватися користувач, де панують телефонні дзвінки, листування у месенджерах, голосові повідомлення, тощо.

Згідно досліджень (Кемп, 2023), встановлено кількість часу, який користувачі проводять на своїх мобільних пристроях. Оприлюднені дані вражають. Оскільки смартфони стають дедалі більш потужними, логічно, що користувачі витратять на них більше часу. Це один з провідних засобів дистанційної комунікації, адже телефон від старогрецького *τῆλε* (*tele*) перекладається як «далеко», «відстань», «далечінь», а ось друга частина слова *φωνή* (*fon*) означає «голос», «звук» і ми маємо «голос або звук, що передається на дальню відстань». Сучасна поліфункціональність (поєднання різних функцій) створює умови до формування молодіжного сленгу, який відображає певною мірою рівень культури, освіченості, розвитку суспільства (Різник, 2021). Індикатором цьому є грамотність, яка прослідковується у спілкуваннях в чатах, на форумах вона не контрольна з граматики, однак повідомлення написані без помилок справляють гарне враження (Бибик, 2015).

Метою статті є аналіз ключових правил спілкування за допомогою цифрових комунікацій, визначити потребу формування культури «цифрового» етикету у здобувачів педагогічних закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім зазначимо, що інформаційна культура в даний час є однією з базових компетентностей, якою повинен володіти викладач ЗВО. Одним з елементів інформаційної культури є дотримання правил етикету при користуванні сервісами дистанційної комунікації та в мережі Інтернет.

Наразі відбувається розширення сфер спілкування шляхом розвитку віртуальної комунікації, що очевидно, й спричинило розроблення особливих правил поведінки в мережі Інтернет, і, як прогнозується, ще буде продовжуватися розвиток в цьому напрямі мережевого або дистанційного етикету. Отже, подолання суперечності полягає у потребі розширити горизонти поняттєво-категорійного апарата нових етичних правил.

Вважаємо за доцільне зацентувати увагу на основних термінах і їх визначенні у наукових дослідженнях. Зазначимо, що на сучасному етапі розвитку педагогічної науки в енциклопедичних словниках відсутнє офіційне тлумачення терміну «цифровий етикет» або «нетикет». Цьому є

пояснення. В умовах трансформаційних змін, що відбуваються у суспільстві, науці та освіті, тривають процеси, пов'язані зі смисловим наповненням термінів і понять.

Етикет (франц. *étiquette* – ярлик, етикетка) – установлені правила ввічливості і норми поведінки в суспільстві чи в якому-небудь товаристві відповідно до певних обставин (Рябець, & Єрмоленко, 2009). Акумуляючи моральний досвід, етичне мислення дослідники систематизують та організовують його, створюють раціональні шаблони поведінки людини, формують правильний вибір вчинку в конкретних ситуаціях, співвідношення мети і засобів у практичній діяльності (Етика, 2016).

У праці (Биби́к, 2015) надано вичерпне означення «нетикет», яке на нашу думку може бути взятим за фундаментальну основу. Безумовно їх може бути багато, як до прикладу з дефініціями «інформація», «культура» тощо. Процес формування переліку нетикету описується як прагнення окремих дослідників осмислити індивідуальний та суспільний досвід застосування інформаційно-комунікаційних технологій та встановлення правил, які повинні управляти поведінкою людей, виробити цінності, яких варто дотримуватися при їх використанні.

Поштовхом до подальшої цифровізації і застосування цифрових технологій у комунікації між здобувачем освіти та викладачами слугує схвалена урядом держави Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства (Розпорядження КМУ, 2018) та потреба у застосуванні цифрових засобів комунікації як змішаного варіанту (за обставин) організації та забезпечення цілісного освітнього процесу у ЗВО в умовах воєнного стану та бойових дій (Освіта України в умовах воєнного стану, 2022). Як свідчать результати досліджень (Goodfellow, 2011; Akwugo, & McGregor, 2016), готовність викладачів до роботи в мережі, дотримуючись норми цифрового етикету є низькою. Однак на нашу думку, формування компетенції, культури та етикету цифрового не приділяється достатньої уваги в педагогічних ЗВО, що готують вчителів, і у більшості діючих педагогів такий навик вимагає певного розвитку. Впровадження дистанційного навчання (Наказ МОН України, 2020) різко підвищує актуальність формування навичок дотримання цифрового етикету працівниками освітніх закладів.

Середньостатистична структурна модель персонального інформаційно-комунікаційного середовища (ІКС) викладача ЗВО, зумовлена дистанційною формою навчання, аналогічна моделі ІКС вчителя, яку запропоновано В. Смоляк (2018). Результат адаптації означеної моделі унаочнено на рис. 1. Наведена модель не є сталою,

оскільки зазнає динамічних змін у зв'язку з появою нових додатків, сервісів тощо.

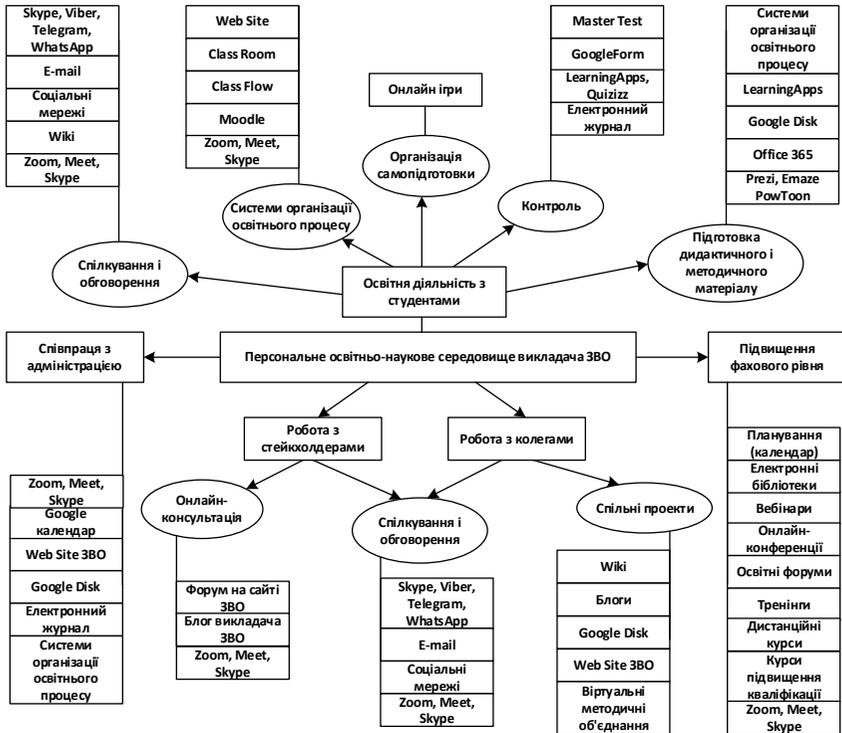

Рис. 1. Структурна модель персонального інформаційно-комунікаційного середовища викладача ЗВО

Вирішення питань, пов'язаних із напрямками формування культури цифрового етикету у здобувачів педагогічних ЗВО у цифровому освітньому середовищі, має позитивно вплинути на імідж викладацьких кадрів.

Враховуючи потребу (Бригадир, Фомкін, & Козубцов, 2023) та ґрунтуючись на наукових ініціативах з формування переліку правил етикету (нетикету), поданий нижче перелік напрямів формування культури цифрового етикету не є вичерпним, а лише ознайомчим, а саме: мова інтернет-спілкування: стиль, норма, освіта (Тищенко, 2011); безпека робота в Інтернеті під час електронного листування (Кліманова, 2013); етикет Інтернет-спілкування (Кронгауз, 2018); нетикет: норми і правила в Інтернет-

спілкуванні (Мацько, 2019); основні правила нетикету (Капаціла, 2019).

Отже, сформулюємо ключові напрями формування культури цифрового етикету у здобувачів педагогічних ЗВО:

1) культура та етикет переписки за допомогою месенджера (Telegram, Viber, Facebook, Signal, WhatsApp тощо);

2) культура поведінки та етикет спілкування у соціальних мережах;

3) культура використання цифрових носіїв інформації;

4) культура поведінки та етикет при індивідуальній дистанційній комунікації за допомогою сервісу відеоконференції (Zoom, Meet, Skype тощо);

5) культура поведінки та етикет аудиторної дистанційної комунікації за допомогою сервісу відеоконференції (Zoom, Meet, Skype тощо);

6) культура дотримання індивідуальної (колективної під час занять зі здобувачами освіти) кібергігієни (кібербезпеки) викладача;

7) культура ведення інтернет сторінки (блогу) для загального доступу;

8) культура та етикет спілкування за допомогою телефону.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, цифровий етикет майбутнього викладача – важлива складова інформаційної культури та інформаційної компетентності. На жаль, поки що даному питанню у педагогічних закладах освіти приділяється недостатньо уваги. Вимоги суспільства до контенту в соціальних мережах викладачів, з даними, розміщеними ними в мережі набагато вище, ніж до представників інших професій, оскільки вони формують у здобувачів освіти основи етикету. Зростає потреба в умінні дотримуватися етичних принципів цифрового етикету при взаємодії здобувачів освіти, їхніх батьків, а також учасників професійних спільнот. Для викладача стає обов'язковим дотримання етичних правил при роботі в мережі, грамотне позиціонування себе в Інтернеті. Дотримання запропонованих правил майбутніми і діючими викладачами при роботі в Інтернеті дозволить уникнути неприємних ситуацій в мережі, захистити себе від необґрунтованих звинувачень, убезпечити учасників освітнього простору в процесі організації відеоконференцій та інших способів цифрової взаємодії.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на обґрунтування моделі системної багаторівневої підготовки майбутніх викладачів педагогічних ЗВО.

Список використаних джерел

Бибик, С. (2015). Нетикет, або мережевий етикет. *Культура слова*, 82,

- 125–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kuls_2015_82_28.
- Бригадир, С., Фомкін, Д., & Козубцов, І. (2023). Потреба у формуванні культури цифрового етикету у здобувачів вищої освіти. The II International Scientific and Practical Conference «Education, Law and Public Administration – New Development Trends» «ELPA–NDT», (pp. 88–91). Ukraine-Iraq-Poland. URL: <https://www.knuba.edu.ua/wp-content/uploads/2023/04/zbirnyk.pdf>.
- Гаврілова, Л.Г., & Топольник, Я.В. (2017). Цифрова культура, цифрова грамотність, цифрова компетентність як сучасні освітні феномени. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 61, 5, 14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2017_61_5_3.
- Етика. (2016). Філософія-словник. Національна академія внутрішніх справ. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/filosofia-30012017/info/slovyk.html>.
- Капаціла, М. (2019). Основні правила нетикету. Матеріали Міжнародної студентської науково-технічної конференції «Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання», (239–240). Тернопіль. ТНТУ. URL: <https://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/28439>.
- Кліманова, М.Е. (2013). Безпечна робота в інтернеті під час електронного листування. *Інформатика в школі*, 1, 16–18.
- Козубцов, І.М. (2022). Цифрова культура, цифрова грамотність, цифрова компетентність як сучасні освітні феномени. *Розвиток професійної культури майбутніх фахівців: виклики, досвід, стратегії, перспективи*: збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції. Ірпінь. 153–156. URL: http://lib.iitta.gov.ua/734887/1/36_Irpiny_2022_Kozubcov_I.pdf
- Козубцов, І.М. (2023). Модель системи ступеневої підготовки майбутніх науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти до наукової діяльності в «цифровому освітньо-науковому середовищі». *Вісник науки та освіти*, 6(12), 414–430. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-6\(12\)-414-430](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-6(12)-414-430).
- Козубцов, І.М., Бескровний, О.І., Козубцова, Л.М., Палагута, А.М., & Мироненко, О.В. (2022.) Тенденції у освітньо-науковому просторі: проблеми та ризики. *Вісник Кременчуцького національного університету ім. Михайла Остроградського*, 1(132), 40–48. URL: http://visnikkrnu.kdu.edu.ua/statti/2022_1_5.pdf.
- Кронгауз, М. (2018). Етикет інтернет-спілкування: як під впливом інтернету змінюється мова, про нові правила етикету в спілкуванні та про культуру мовлення в цілому. *Всесвітня література в сучасній школі*, 10, 52–53. URL: https://journals.ua/prof/vsesvtnya_literatura_v_suchasny_shkol/26237-11-18.html.
- Мацько, О. (2019). Нетикет: норми і правила в інтернет-спілкуванні. *Дивослово*, 4(745), 28–30. URL: https://dyvoslovo.com.ua/archive/04_2019/statya_08.
- Наказ МОН України (2020, 28 вересня, № 1115). Деякі питання організації

- дистанційного навчання.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20>.
- Освіта України в умовах воєнного стану (2022). К.: Інститут освітньої аналітики. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf.
- Перелік фундаментальних наукових досліджень Національної академії педагогічних наук України на 2023 рік. (2023). НАПН України. URL: <https://naps.gov.ua/ua/activities/research/fundamental>.
- Різник, Д.О. (2021). Особливості розвитку молодіжного сленгу. Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції студентів та аспірантів. (Харків, 14–15 квітня), (650-652). Х.: НТУ «ХПІ». URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/312ff7e9-0dbf-4cc7-8d01-1b06bc77adf7/content>.
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації». (2018, 17 січня, № 67-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p>.
- Розпорядження Кабінету Міністрів України (2022, 23 лютого, № 286-р). Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-p>.
- Рябець, Л.В., & Єрмоленко, С.Я. (2009). Етикет. Енциклопедія Сучасної України. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-18042>.
- Смоляк, В. (2018). Модель персонального навчального середовища вчителя початкової школи. *Учитель початкової школи*, 4, 3–6. URL: https://upsh.com.ua/files/2018-4/UPSh-2018-04_environment.pdf.
- Тищенко, О. (2011). Мова інтернет-спілкування: стиль. норма, освіта. *Дивослово*, 12 (657), 35–39. URL: <https://dyvoslovo.com.ua/wp-content/uploads/2016/03/10-1211.pdf>.
- Akwugo, E., & McGregor, C. (2016). Towards a radical digital citizenship in digital education. *Critical Studies in Education*, 60(1), 131–147, URL: DOI: 10.1080/17508487.2016.1234494.
- Goodfellow, R. (2011). Literacy, literacies and the digital in higher education. *Teaching in Higher Education*, 16 (1), 131–144. DOI: 10.1080/13562517.2011.544125.
- Kemp, S. (2023). Digital 2023 April Global Statshot Report. DataReportal – Global Digital Insights. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2023-april-global-statshot>.
- Morris, N. (2019). Young adults think traditional manners – like saying please and thank you – are ‘outdated’. URL: <https://metro.co.uk/2019/12/05/young-adults-think-traditional-manners-like-saying-please-thank-outdated-11277824>.

References (translated and transliterated)

- Akwugo, E., & McGregor, C. (2016). Towards a radical digital citizenship in digital education. *Critical Studies in Education*, 60 (1), 131–147 [in English].
- Bryhadyr, S., Fomkin, D., & Kozubtsov, I. (2023). Potreba u formuvanni kultury tsyfrovoho etyketu u zdobuvachiv vyshchoi osvity [The need to form a culture of digital etiquette among higher education applicants]. The II International Scientific and Practical Conference «*Education, Law and Public Administration – New Development Trends*» «ELPA–NDT», (pp. 88–91). Ukraine-Iraq-Poland [in Ukrainian].
- Bybyk, S. (2015). Netyket, abo merezhevyi etyket [Netiquette, or network etiquette]. *Kultura slova*, 82, 125–128 [in Ukrainian].
- Etyka [Ethics] (2016). Slovnyk. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
- Goodfellow, R. (2011). Literacy, literacies and the digital in higher education. *Teaching in Higher Education*, 16(1), 131–144 [in English].
- Havrilova, L.H., & Topolnyk, Ya.V. (2017). Tsyfrova kultura, tsyfrova hramotnist, tsyfrova kompetentnist yak suchasni osvitni fenomeny [Digital Culture, digital literacy, digital competence as modern educational phenomena]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*, 61, 5, 14 [in Ukrainian].
- Kapatsila, M. (2019). Osnovni pravyla netyketu [Basic rules of netiquette]. Materialy II Mizhnarodnoi studentskoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii «*Pryrodnychi ta humanitarni nauky. Aktualni pytannia*» (239-240). Ternopil. TNTU [in Ukrainian].
- Kemp, S. (2023). Digital 2023 April Global Statshot Report. *DataReportal – Global Digital Insights* [in English].
- Klimanova, M.E. (2013). Bezpechna robota v interneti pid chas elektronnoho lystuvannia [Secure work on the internet during electronic correspondence]. *Informatyka v shkoli*, 1, 16–18 [in Ukrainian].
- Kozubtsov, I.M. (2022). Tsyfrova kultura, tsyfrova hramotnist, tsyfrova kompetentnist yak suchasni osvitni fenomeny [Digital Culture, digital literacy, digital competence as modern educational phenomena]. *Rozvytok profesiinoi kultury maibutnikh fakhivtsiv: vyklyky, dosvid, stratehii, perspektyvy*: zbirnyk materialiv V Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Iripin. 153–156 [in Ukrainian].
- Kozubtsov, I.M. (2023). Model systemy stupenevoi pidhotovky maibutnikh naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv vyshchoi osvity do naukovi diialnosti v «tsyfrovomu osvitno-naukovomu seredovyshchi» [Model of the system of step-by-step training of future scientific and pedagogical workers of higher educational institutions for scientific activities in the «digital educational and scientific environment»]. *Visnyk nauky ta osvity*, 6(12), 414–430 [in Ukrainian].
- Kozubtsov, I.M., Beskrovnyi, O.I., Kozubtsova, L.M., Palahuta, A.M., & Myronenko, O.V. (2022). Tendentsii u osvitno-naukovomu prostori: problemy ta ryzyky [Trends in the educational and scientific space: problems and risks]. *Visnyk Kremenchutskoho natsionalnoho universytetu imeni Mykhaila Ostrohradskoho*, 1(132), 40–48 [in Ukrainian].
- Kronhauz, M. (2018). Etyket internet-spilkuvannia: yak pid vplyvom internetu zminiuietsia mova, pro novi pravyla etyketu v spilkuванні ta pro kulturu

- movlennia v tsilomu [Etiquette of internet communication: how speech changes under the influence of the internet, about new rules of etiquette in communication and about the culture of speech in general]. *Vsesvitnia literatura v suchasni shkoli*, 10, 52–53 [in Ukrainian].
- Matsko, O. (2019). Netyket: normy i pravyla v internet-spilkuvani [Etiquette: norms and rules in Internet communication]. *Dyvoslovo*, 4(745), 28–30 [in Ukrainian].
- Morris, N. (2019). Young adults think traditional manners – like saying please and thank you – are ‘outdated’ [in English].
- Nakaz MON Ukrainy «Deiaki pytannia orhanizatsii dystantsiinoho navchannia». (2020, 28 veresnya, № 1115) [Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine «Some issues of organizing distance learning». (2020, September 28, № 1115)]. [in Ukrainian].
- Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Education of Ukraine under martial law] (2022). K.: Instytut osvitnoi analityky [in Ukrainian].
- Perelik fundamentalnykh naukovykh doslidzhen Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy na 2023 rik. (2023) [List of basic scientific research of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine for 2023]. NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
- Riabets, L.V., & Yermolenko, S.Ya. (2009). Etyket [Etiquette]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. K.: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Riznyk, D.O. (2021). Osoblyvosti rozvytku molodizhnogo slenhu [Features of youth slang development]. *Ukraina i svit: humanitarno-tekhnichna elita ta sotsialnyi prohres: Materialy mizhnarodnoi naukovy-teoretychnoi konferentsii studentiv ta aspirantiv*, (650–652). Kh.: NTU «KhPI» [in Ukrainian].
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii». (2018, 17 sichnya, № 67-r) [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the concept of development of the digital economy and Society of Ukraine for 2018-2020 and approval of the action plan for its implementation». (2018, January 17, № 67-r)] [in Ukrainian].
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022-2032 roky». (2022, 23 lyutoho, № 286-r) [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022-2032». (2022, February 23, № 286-r)] [in Ukrainian].
- Smoliak, V. (2018). Model personalnoho navchalnoho seredovyscha vchytelia pochatkovo shkoly [Model of the personal learning environment of an Primary School teacher]. *Uchytel pochatkovo shkoly*, 4, 3–6 [in Ukrainian].
- Tyshchenko, O. (2011). Mova internet-spilkuvannia: styl, norma, osvita [Internet communication language: style, norm, education]. *Dyvoslovo*, 12 (657), 35–39 [in Ukrainian].